

И. ШЫХЛЫ

ЕТӘР АСЛАНОВА

УШАГКӘНЧНӘШР

Бакы — 1949

И. ШЫЖЛЫ

ЕТӘР АСЛАНОВА

(Очерк)

Азәрбайчан
Ушаг ва Кәңчләр Әдәбияты Нәшрийяты
Бақы—1949

Етәр гапыны өртәрәк күчәйә чыхды. Башына өртдүйү ағ юн шалы сәлигәйә салыб бир анлыға даянды. Ири гар данәләрини онун үзүнә чырпан күләк, ағачларын будаглары арасында сәсләнәрәк һарая исә өтүб кетди.

О бир хейли кәндин гарла өртүлмүш күчәләринә, ағ папаг кеймиш кими кәрүнән бағ ағачларына, сонсуз, гар кими ағ чөлләрә бахды.

Эвләрин бачасындан чыхан түстү бурула-бурула һавая галхыр, хырдача гушлар үшүйәрәк гачышыр, өзләринә исти бир ер ахтарырдылар. Гар басмыш йолларда из салан адамлар бир-бирини сәсләйир, сонра да дүнәндән мүййән этдикләри иш даһынча кедирдиләр.

Баягдан бәри кәндин бу көзәлликләринә тамаша әдән Етәр күлүмсүндү. Сонра да гашларыны чатарағ өз-өзүнә пычылдады:

—Көрәсән разы олачаглармы?

О, ағ юн шала даһа мөһкәм бүрүнәрәк, тәзә яған гар үзәринә еничә дүшмүш чығырла колхоз идарәсинә доғру ирәлиләмәйә башлады.

—Йох, онлар мәним сөзүмү ерә салыб арзумун өксинә чыхмазлар. Ахы бу тәкчә мәним арзум дейил. Мәним көрәчәйим иш аңчаг бир манганын, бир бригаданын, яхуд бир колхозун мәнфәәти үчүн дейил. Бурада районун, республиканын, һәтта бүтүн өлкәнин мәнфәәти вар.

О өз дүшүнчөлөрүндөн айрылмадан ирелилэйир, кетдикчэ аддымларыны ейинледирди.

Хояллар ону о гадэр чэлб этмишди ки, нэ этра-фыннан өтэн адамлары көрүр, нэ дэ ки, онларын сәсини эшидирди.

О бу күн мүсбэт чаваб алачагыны, сонра да ишэ башлаячагыны, кечэ-күндүз чалышыб өлкэ гаршы-сындакы борчуну еринэ стирэчэйини хэялына кэтирдикчэ ушаг кими өз-өзүнэ күлүмсэйир, «Йох, онлар разы олачаглар»—дейэ гэг'ийэтлэ аддымла-йырды.

Етэр идарэнин габагына чатан заман фикирдэн айылды. Бир анлыга астанада даянды. Сонра үс-түндөккн гары чырпараг ичэри кирди.

Илк партия тәшкилатчысы Элэскэров Алымэм-мэд гапынын ачылдыгыны эшидэрэк сәс кэлэн тэ-рэфэ бахды. Етэр отағын ортасында аяг үстэ даян-мышды. Онун янаглары союгдан даһа да гызармыш-ды. Башына доладыгы аг юн шалын үзэриндөккн гар эрийэрэк дамчы-дамчы дөшэмэйэ төкүлүрдү.

Һәмишэ зарафат севэн күлэр үзлү, сарыяныз Алымэммэд, Етэри бу вэзийэтдэ көрэрэк өзүнү күл-мөкдэн сахлая билмэди.

—Ай гыз, лап гоча гарылара охшайырсан, баш-көзүнү нэ яман бүрүмүсән?

—Союгдур.

—Яхшы, човгун гопарма көрөк, шалыны ач, отур.

Етэр собая яхын бир ердэ әйлэшди.

Отага дэрин бир сүкут чөкдү.

Алымэммэд гаршысындакы кағызлары варагла-йыр, әлиндөккн гырмызы карандашла нэ исэ гейд эдир, сонра да сәлигэ илэ йыгыб бир яна гокорду. Етэр исэ динмэзчэ отуруб дивардакы шөжиллэрэ, этажерканын көзүнэ йыгылмыш китаблара, бә'зэн дэ көзүнү пәнчэрэйэ зиллэйэрэк, чөлдэ аста-аста яған гара бахырды.

Дәмир соба курһакурла яныр, палыд одунлары чатырдайырды.

Онун үрәин чырпыныр, «көрәсэн нэ дейәчөк, ра-зы олачагмы?» дейэ дүшүнүрдү. Арабир дэ өз-өзү-нэ: «Йох, разы олар, олмаса да мән сөзүмүн үстүн-дэ дуруб ону разы эдэрәм»—дейирди.

Һәһайэт Алымэммэд әлиндөккн кағызлары бир тэ-рэфэ гоыраг үзүнү Етэрэ тутду вэ:

—Һә, комсомол, хейир ола,—деди,—бу гарда, боранда һансы вачиб мәсәлэ сәни бурая кәтириб?

Етэр бир анлыга динмэди. Хейли мүддәт онун үзүнэ бахды:

—Сизинлэ бир мәсәлэ һагда мәсләһәтләшмәк ис-тәйирәм.

Алымэммэд даһа марагла:

—Буюр, буюр,—деди. — Комсомолчулара гулаг асыб көмөк этмәк мәним борчумдур.

Етэр күрсүнү масая даһа яхын чөкди вэ чидди бир аһәнклэ:

—Йолдаш партком,—деди,—мән бу ил дэ ке-чән илки кими йүксәк мәнсул мангасы дүзәлтмәк истәйирәм.

Илк партия тәшкилатчысынын симасында тэза-һүр эдән шадлыг ифадәләри Етэрин көзлэриндән гачмады. Лакин бу ани бир һал олду. Алымэмме-дин гашлары чатылды. Тәләбәсини имтаһана чөкән бир мүәллим кими, мәнәһалы-мәнәһалы Етэри сүздү. Бу бахышлардакы мәнәһалы олдуғу кими дәрк эдә билмәйән Етэр тәләшла:

—Нэ үчүн элэ тәәччүблэ бахырсыныз? Йохса мәним дедикләримә инанмаг истәмирсиниз?—деди. —Мәкәр биз башгаларындан бачарыгсызыг?

Онун сәсиндөккн инчик вэ күскүн аһәнки Алы-мэммэд дуйду. Мүсәһибини даһа да һәйәчанлан-дырмамаг үчүн күлүмсүндү:

—Йох, Етэр, мән сәнэ инанырам,—деди.

О бир папирос чыхарыб яндырды. Сонра да элини кэмэринэ кечирэрэк отагда хейли кезинди.

Алымэммэд Етэри 1948-чи илдэн таныйырды. Һәзи Асланов колхозунда ишлэмәйә башладығы илк күндәи о, Етэрин ишкүзар вә зәһмәтсевән, эйни заманда гүдрәтли бир комсомолчу олдуғуну йәгин этмишди.

Етәр 1947-чи илдән Һәзи Асланов колхозунун комсомол комитә катиби иди. О, колхозун габагчыл бир үзвү иди. Лакин о бунунла кифайәтләнмирди. О өзү илә бәрәбәр башга кәнчләрин дә бой атыб бөйүмәсинә чалышырды. Комсомолчулар арасында ярыш тәшкил эдир, габагчылларын иш тәчрүбәсини йиймага чалышырды. Алымэммэд онун яхшы ишләмәйн бачардығына архайын олдуғу кими, габил бир тәшкилатчы олмасына да әмин иди. Етәрдә олан мүсбәт чәһәтләрдән бири дә о иди ки, о һәмншә өз колхозунун мүвәффәгийнйәтилә фәхр эдәрди вә кечә-күндүз онун габагчыллар чәркәсиндә олмасыны арзу эдәрди. Даһа доғрусу о вар гүввәсилә колхозларынын габагчыллар сырасында олмасына чалышырды. Мәһз буна көрә дә ону бүтүн Афстафа району таныйырды. Етэрин иш тәчрүбәсини бүтүн колхозлар арасында йиймышдылар. Белә фәдакар әмәйинә көрә ону Азәрбайчан Ленин Коммунист Кәнчләр Иттифагынын Мәркәзи Комитәси ики дәфә фәхри фәрманла тәлтиф этмишди.

Алымэммэд Етэрин кечән илдә олдуғу кими бу ил дә һамыдан габаг республика ярышларында иштирак эләчәйини көзләйирди. Инди ону севиндирән дә элә бу иди ки, о янылмамышды. Доғрудан да Етәр бу илки йүксәк мәһсул уғрунда мүбаризә үчү илк аддымы атмышды. Лакин о бир аз фикирләшмәк вә тәләсмәмәк ләзым олдуғуну да унутмуру.

Элә бу вахт гапы ачылды. Ичәри орта бойлу, гараяныз, 39—40 яшларында олан бир киши дахил олду.

—Йолдаш Ашуров, лап вахтында кәлдин. Бу-юр әйләш. Бу саат сәнинлә вачиб бир мәсәләни һәлл эләчәйик,—дейә партия тәшкилатчысы колхоз сәдринә мурачиәт этди. Онлар отурдулар.

Етәр партия тәшкилатчысынын ишарәсилә сөһ-бәтә башлады:

—Мән бу ил комсомолчулардан хүсуси бир манга дүзәлтмәк истәйирәм. Бизә айрыча ер верин. Биз индидән о ерин гайғысына галачағыг. Биз районда өн габагчыл бир манга олачағыг.

Колхоз сәдрилә партия тәшкилатчысы бир-бирини үзүнә бахды. Онлар севинчләрини кизләдә билмәдиләр.

—Чох яхшы, мән бу ишә разыям.

Колхоз сәдринин бу чавабы Етәри санки дағларын башына галдырды. О даһа мәғрур бир көркәм алды.

—Яхшы, һәр һектардан нечә сентнер памбыг вермәк истәйирсән?

Ашуров вердийи суалын Етәрә нечә тә'сир этди-йини йохламаг истәйир:миш кими ону башдан-аяга гәдәр сүздә. Етәр исә: «Йүз сентнер»,—дейә гәт'и чаваб верди.

—Йүз сентнер?! — дейә Алымэммэд тәәччүб эдирмиш кими сәсини узатды. Сонра да чидди бир аһанклә:

—Бир аз яхшы фикирләш, Етәр,—деди.

—Бу иш сәнә о гәдәр дә асан кәлмәсин. Һәр һектардан йүз сентнер памбыг көтүрмәк рекорд вурмагдыр. Бунун үчүн нә гәдәр чалышмаг ләзым кәлдийини унутмуран ки? Ахырда элә олмасын ки...

—Йох, сиз мәнә инанын. Мән һәр шейи фикирләшмишәм,—дейә Етәр онун сөзүнү кәсди.

—Мән сәнә инанырам. Анчаг элә олмасын ки, эл ичиндә биабыр олаг.

Етәр бир гәдәр позулды. Буну сезән колхоз сәд-ри сәсинә мулайим бир аһәнк вериб:

—Етәр, биздән инчимә,—деди.—Биз сәнә инаны-рыг. Анчаг йүз өлчүб бир бичмәк лазымдыр.

—Мән һәр шейи фикирләшмишәм.

—Мадам ки, гәрар гәгидир, онда давам әдәк,—дейә илк партия тәшкилатчысы үзүнү Етәрә че-вирди.

—Инди де көрүм өз дәстәнә кимләри көтүрмәк истәйирсән?

Етәр мәсәләнни бирдән-бирә белә кәскин бир һал алдығындан бир аз шашырды. Әввәлчә һеч нә демә-ди. Соңра исә гәт'и бир аһәнклә:

—Һачыева Фатманисәни, Баныева Гаратели, Нейдәрова Һавабәйими, Садыгова Сәлмини көтүр-мәк истәйирәм.

Ашуров адлары гаршысындакы кағыза гәйд эт-дикдән соңра сияһыны тәзәдән охуду вә әлиндәки карандашы Гарателин адынын үстүндә сахлады.

—Бу ки, ушагдыр,—деди,—чәми он беш яшы вар.

—Сән онун боюна бахма, йолдаш Ашуров. О од парчасыдыр. Кечән ил дә бир ердә ишләмишик.

—Яхшы, мадам ки, өз нәфәрләрини таныйырсан, мән дә разыям.

—Бәс Сәлми нечә? О ки, комсомолчу дейил,—дейә илк партия тәшкилатчысы Ашурова мурәчиәт этди.

—Бәс ичәримиздә бир ағсаггал олмасын?

Етәрин бу чавабы үмуми бир күлүшмәйә сәбәб олду.

Нәһайәт Ашуров аяга галхды:

—Демәк белә,—деди,—биз разылашдыг. Анчаг көрәк һей'әт идарә, үмуми ичләс вә нәһайәт район тәшкилаты нә дейәчәк. Онлар да бизим фикримизә шәрик олачагмы?

—Зәннимчә онлар белә бир тәшәббүсә мане ол-мазлар.

—Элә исә көтүр әризә яз,—дейә Ашуров Етәрә мурәчиәт этди. Етәр бөйүк бир севинчлә әризәни яз-дыгдан соңра онларын әлини сыхыб отагдан байы-ра чыхды.

Он күндән соңра исә она йонча ериндән 7 һектар памбыг сәһәси вердиләр.

Бу һадисә 3 ай бундан әввәл олмушду.

Етәр о вахтдан бу күнә гәдәр өз сәһәсинин ба-шына пәрванә кими долашмыш, ери бир нечә дәфә шумлатмыш, алаг отларынын көкләриндән тәмизләт-миш, лазым олан күбрәләри сәпдирмишиди. Бир сөз-лә, о өз сәһәсини сәпинә һазыр бир вәзийәтә сал-мышды. Бу күн исә онун сәбрсизликлә көзләдийн күн кәлиб чатмышды.

Һәлә дүнән ахшам колхоз комсомолчуларынын үмуми ичләсы чағырылмыш, орада сәпинлә бәрәбәр, йолларын вә архларын кәнарына ағачларын да бас-дырылмасы мәсәләсини мұзакирә этмишидиләр. Ком-сомолчуларын бу тәшәббүсүнү партия тәшкилатчы-сы бәйәнмишиди.

Бу күн исә ишә башлайырдылар.

О, әвдән чыхаркән тәбиәт сәһәр юхусундан оя-нырды. Әсән сәба нәсими сничә яшыллашан чөлләри охшайыр, апрел һавасыны дуйдугча чана кәлән ағачларын ярпагларыны өпүрдү.

Дан ери ағарыр, үфүг шәрг тәрәфдә яваш-яваш гырмызы рәнкә боянырды.

Кәнди хәфиф бир сәһәр думаны бүрүмүшду.

Етәр, апрел сәһәринин сәрин һавасыны ударә тардасына доғру аддымлады.

О һәр бир колун, ағачын нындан өтүкчә бу-рая кәлдикләри илк күнү ядына салырды.

Онларын кәһнә кәнди Күрүн сәһилиндә ерләш-мишиди. Лакиң мүнбит вә зәнкин торпаг үзүнә һәс-

рәт идиләр. Өз гыжылты вә курултусу илә әтрафа һай-күй салан, баһар айларында юхары кәндләрнн эвини учуруб кәтирән Күр нәһри, тарлалары сувар-магда онлара һеч бир көмәк этмирди. О чох вахт мешәләрдән һопардығы ири, голлу-будаглы ағач-лары өзү илә сүрүйүб һарая исә апарыр, һүндүр, боз дағларын әтәйи бою ахыб кедирди. Кәсәмән кәнди торпагдан корлуг чәкирди. Онлар Күр саһил-линдән даһа узагда олан ерләрә кедир, һасансую, Мейман дүзү дейилән ерләрдә әкин әкирдиләр.

Етәр һәмнн бу кәнддә 1922-чи илдә анадан ол-мушду. Онун атасы Аллаһяр йохсул бир кәндли иди.

Коллективләшмәнин илк илләриндән сонра Кә-сәмән кәнди парчаланараг бир нечә колхоза чев-рилди. Онларын чохусу көһнә дәдәбаба юрдундан айрылараг ени кәндләр салды. Индики һәзи Асла-нов колхозу да о вахт Кәсәмәндән айрылараг бе-чәрдикләри сулу ерә чыхды. Етәрнн атасы һәмнн колхозун баниләриндән иди.

Аллаһяр киши Кәсәмәндән көчән заман Етәрнн беш яшы еничә тамам олмушду. О вахт ени юрда көчмәйә чох аз адам разылуг верирди. Ағсаггал вахтында һеч кәс көһнә-мәскәни тәрк әтмәк иста-мирди.

Аллаһяр киши бунларын һеч биринә бахмады. 1927-чи илдә 4 эвлә бирликдә Кәсәмәндән көчүб, индики һәзи Асланов колхозу ерләшән саһәйә кәл-ди. Һәмнн 4 эв индики кәнди илк сығыначағы, орада яшанлар исә илк сакинләри олдулар.

Етәр, шумланмыш саһәләрин кәнарлары илә, балача чығырларла ирәлиләйир, тез-тез, әләкдән кечирилмиш кими олан гара торпага бахырды.

О, сәпннә башлаячағлары ерә чатанда даяныб кәндә бахды.

Үфүгдән еничә баш галдырыб бойланан күнә-шин зәррин шүалары әтрафы чил-чыраға бүрүмүш-дү. Баягдан кәнди бүрүйәп сәһәр думаны ерә чө-

кәрәк отлар үзәринә инчи шеһләр кими сәпәлән-мишди. Сәһәрнн илк нәғмәкары олан хырда гуш-лар будагдан-будага атланараг охуюр, бир-бирилә бәһсә киришмиш кими чәһ-чәһлә өтүшүрдүләр.

Һәр шей—ағачлар, отлар, эвләр, эшикләр белә юхудан оянырды. Сәһәрнн бу көзәлийиндән нәш-әләнән Етәр памбыг тохумларыны ислатмаг үчүн газдығлары су һовузуна яхынлашды.

—Сабаһын хейир, Етәр бачы.

О, тарлада өзүндән башга һеч кәсин олмадығы-на әмин олдугундан бу көзләнилмәз саламдан сәк-сәнди.

—Ай шейтан, кечә бурадамы ятмышдын?

—Йох, хоруз баны дуруб гачмышам,—дейә Га-рател күлүмсәди.

Онлар бирликдә кисәләрдәки тохумлары йохла-дылар. Формалинләнмиш чийндләр аз галырды ки, габыгдан чыхыб чүчәрсин. Әлә бу вахт йоллары тозлая-тозлая кәлән машын архын кәнарында даян-ды. Шофер тормозу бағлаяраг кабинкадан чыхды. Машынын ичәрисиндән кәңчләр ерә тулланараг үст-ләринин тозуну чырпдылар. Сонра да архын сую илә әл-үзләрини юмага башлағтылар.

—Ә, аз ююн, нә гәдәр чалышсан да гара дәри ағармаз.

—Кор-кора лағ эләмәсә бағры чатлар беләсинә дейибләр.

—Гой гызлар кәлсинләр, онда көрәрик аналар нечә оғлан доғуб.

—Яхшы, балам, гой һамысы сәнә ашиг олсуч, биздән әл чәкмәзсән?

—Далашмайын, һамынызын дәрдиниздән елмә-йә гыз тапылар.

Баягдан зарафатлашан оғланлар дөнүб бахды-лар. Орта бойлу, долу бәдәнли, гараяныз Етәр он-ларын башы үстүндә дуруб күлүмсәйирди. Әлиндә-ки күллү дәсмалла үзүнү силән оғлан:

—Һаны онларда инсаф, ай Етәр бачы,—деди. Онлар енә күлүшдүләр.

—Көрәсэн һансы залымын гызы сәнә дағ чәкир?
—Орасыны сорушмасаң яхшыдыр.

Етәр архы кечерәк машина яхынлашды. Һәлә көкләриндәки яш торпаг гурумамыш шитилләрә бахды. Сонра үзүнү оғланлар тугуб: — Чох сағ олун, ушаглар,—деди.—Сизин кәтирдийниниз шитилләр бир нечә илдән сонра голлу-будаглы ағач олачаг. Иолларын, архларын кәнарында чәркәләнәчәк. Онларын көлкәсиндә динчәләнләр бизи һәмишә яда салачаг.

—Ахыр ки, кәлиб чыхдылар,—дейә баяг күллү дәмалла үзүнү силән оғлан дилләнди.

Өлләриндә бел олан, ал-алван рәнкли палтар кеймиш вә баһар чичәкләрини андыран гызлар күлүшә-күлүшә машина яхынлашдылар.

—Йох, сизинлә араны вурачағам, көрүрсүнүзмү оғланлар сизи үстәләди. Онларын янында дилинизи көдәк эләдиниз,—дейә Етәр яхынлашан гызлара мүрачнәт эләди.

Гызлар динмәди. Етәр сөзүнә давам эдәрәк:

—Ичласдан сонра мешәйә кедиб, бахын нә көзәл шитилләр кәтирибләр. Күн гызмадан онлары басдырмаг лазымдыр. Сиз исә ятыб күнортаг галмысыныз. Айыб олсун, еринизә утаным.

Етәрин зарафатяна дедийн бу сөзләр гызлара тохундуса да динмәдиләр. Сакитчә белләрини көтүрүб архын кәнары бою дағылдылар. Ахыра галан ағ калағайылы бир гыз исә мәғрурчасына даянан оғланларын янындан кечәркән өзүнү сахлая билмәди:

—Голтуғунузун алты шншмәсиң. Һәлә гарпызың вахтына чох галыб,—деди.

Гызларын гаггылтысы оғланларын күлүшүнә гарышды.

Етәр йүнкүл аддымларла ирәли гачараг гызла-

рын бириндән бели алды. Архын кәнарында илк чуруу газды. Сонра да:

—Шитил кәтирин,—деди.

Оғланлар машиның ичәрсиндән ири бир ағачы кәтирдиләр. 2 дәгигәдән сонра әсән күләк ени басдырылмыш ағачын будагларыны астадан тәрпәтди.

Етәр гызлары чәркә илә дүздү. Белләр ишә дүшдү.

—Ай Етәр бачы, Халыг дайы илә агроном сәни чағырыр.

Етәр янында даяныб төвшүйәң Гарателә бахды. Сонра да:—Кедәк,—дейә памбыг чийидләри олан ерә доғру аддымлады. Онуң манга үзвләри йығышмышды. Агроном чийидләри бир даһа нәзәрдән кечирмишди. Етәр яхынлашан кими:

—Сәпинә башлаягмы?—дейә колхоз сәдри дилләнди.

Етәр бир даһа памбыг сәпинини йохлады. Һәр шейин ериндә олмасына әмин олдуғдан сонра:

—Башлаяг,—деди.

Баягдан буну көзләйән Муса трактора яхынлашды. Дәстәйи һәрләйәрәк мотору ишә салды. Сонра да сүканын архасына кечди. Үмуми бир курулту этрафы бүрүдү. Күнәш дә бу курултудан оянмыш кими яваш-яваш йүксәкләрә галхды.

Сәлми хала чийидлә долу олан хурчунлары йохладыгдан сонра памбыг сәпинин үстүнә чыхды. Етәр сәсинин эшидилмәдийини һиссә эдәрәк әлилә «башла» ишарәсини верди. Муса дәстәйи чәкди. Машын әввәлчә ериндә силкәләниб сонра исә ағырағыр ирәлиләди. Гызлар ону тәғиб этдиләр.

—Ачыгда тохум галмаға гоймайын!—дейә Етәр бир даһа онлара хәбәрдарлыг этди.

Трактор узаглара кедәрәк кәсик-кәсик сәсләнди. Гызлар саһәйә сәпәләнди. Баһарын сәрин күләйи онларла зарафатлашараг калағайыларынын учуну тәр-

пәтди. Балача архын отлар арасы илә сивишиб ахан сулары, аһәңкар бир сәслә шырылдады.

Санки һәр шей севинди.

Етәр әлини көзләринин үстүнә гоһраг, хейли онларын архасынча бахды. Сонра да дөнүб архын кәнарына бахды. Орада басдырылан ағачларын чәркәси кетдикчә узанырды.

Ушагларын һәрәси Мусанын бир тәрәфиндән салланмышды. Онлар тез-тез бир-бирини итәләйир, аталарынын гучагына чыхмаға чалышырдылар. Муса исә сакитчә отураг онлара бахыр, сакитчә күлүрдү.

Бирдән о, онларын һәр икисини гучагына алыб дүз кими ялады. Сонра һәрәсини бир дизи үстүндә отуртду. Ири габарлы әлләрилә онларын башыны тумарламаға башлады. Бир аңлыға бүтүн йорғунлуғу һарая исә итиб кетди.

Етәр гапыны ачараг ичәри кирдийн заман ушаглар гарышыг бир диллә, кәлмәләри ғыра-ғыра Мусая нә исә дейирдиләр. О, әлиндә самавар тутдуғу һалда бир нечә санийә гапы ағзында дуруб әринә вә ушагларына бахды. Сонра да:

— А Муса, енә шейтанлар сәнә нә шикайәт әдирләр,—деди.

Муса башыны галдырыб арвадына бахды.

—Һеч дилләрини баша дүшмүрәм,—деди.

Етәр сүфрәни ачды. Әввәлчә ушаглары едиртди, сонра да өзләри шам этмәйә башладылар.

Шамдан сонра да хейли ушаглары илә ойнайыб күлүләр. Сонра исә онлары раһатлайыб ятыртды. Узун мүддәт һәр икисини ушагларынын мышыл-мышыл ятмаларына бахды.

Етәр әринин чийинә сөйкәнәрәк:

— Муса, биз бунлар үчүн чалышырыг,—деди.— Кәрәк онларын тоюну бир чаһи-челалла эдәк ки, дилләрдә дастан олсун.

Муса дөнүб Етәрә бахды, сонра да күлүмсүндү:

—Нә тез тойдан данышырсан,—деди.—Әввәлчә онларын охумагындан данышмаг лазымдыр.

Муса ушаглардан узагласыб күрсүдә отурду. Етәр дә онун янында әйләшди.

—Муса, сәнчә ушаглары һарада охутмаг яхшыдыр?—деди.

—Мән онун бирини мүһәндислиә көндәрәчәйәм, өзү дә электрик мүһәндислиинә. Гой охуюб әмәлли-башлы адам олсун. Сонра да бөйүк электрик стансиялары тикдирсин.

—Дүз дейирсән, Муса, кәлчәкдә һәр шей электриклә олачаг. Ери дә онунла әкәчәйик, һәтта инәйи дә машынла сағачағыг.

Муса хейли фикрә кетди. Нәдәнсә дейәсән бир аз кәдәрләнди. Сонра да гашларыны чагыб:

—Анчаг һәлә бизим электрик ишығымыз да йохдур,—деди. — Гоншу кәндләрдән кери галырыг.

—Орасы дүздүр. Анчаг ону дүзәлдәрик, һәр шей зәһмәтдән асылдыр. Бир аздан һәр шейнимиз олачаг. Муса аяға галхараг пәнчәрәйә яхынлашды. Айлы, улдузлу сәрин бир апрел кечәси иди. Көйдәки сәйярәләр бир-биринә көз вурур, кәһкашан улдузлары ағарышырды.

Аста-аста күләк әсир, күнчләки пишик ширин-ширин хорулдайыр, ушаглар исә мышылты илә ятырдылар.

Сәлми хала еничә чүчәрмиш чәркәләрин арасы илә кедир, памбығын нечә чыхмасыны йохлайдырды. Арабир дә даянараг тохум дүшмәйән ерләрә чийид басдырырды. О, ердән гайнайыб галхан балача памбыг колларына бахдыгча фәрәһләнирди. Сәлми хала тез-тез гоншулуғда олан Гаратели, я да ки һавабәйими сәсләйәрәк:

— Сизин ер нечәдир?—дейирди.

— Яхшыдыр,—чавабыны алдыгда исә севинирди. О, чәркәни аяға чыхыб башыны юхары галдырды, сәһәсинин кәнарында нә илә исә мәшғул олан Етәри

көрдү. Өз-өзүнө:—Көрөсөн нэ эдир?—деди, сонра да:

—Ай гыз, енэ нэ кэлэк ачырсан?—дейэ Етэри сәсләди. О исә һеч нэ демәди, орадан узаглашды. Сәлми хала нэ исә бир шейин ағардыгыны көрдү вә тәләсик аддымларла ора яхынлашды. О әввәлчә һеч нэ анламады. Онуң гаршысында квадрат шәклиндә сәлигә илә кәсилмиш бир тахта дурурду. Һәмин тахта ерә санчылмышды. Тахтаның үзәриндә гырмызы һәрфләрлә «Садыгова Сәлми, сәһәси 1,5 һектар, һәр һектардан йүз сентнер» сөзләри язылмышды. О, тахтаны сеничә охуюб гуртармышды ки, гызларла бирликдә Етәр она яхынлашды.

—Амма яман кәләкбазсан һа...—дейэ Сәлми хала дилләнди.

Гызлар күлүшдүләр.

—Йох, Сәлми хала, бурада һеч бир кәләк йох дур. Бу ени үсулдур. Йүксәк мәнсул алмаг үчүн көһнә гайдалар илфайәт әтмир,—дейэ Етәр сәһбәтә башлады.—Биз әввәлләр бир ердә ишләйирдик. Алағы да, йығымы да гарышыг шәкиллә апарырдыг. Тәчрүбә көстәрди ки, белә олдугда ишин кейфийәти яхшы олмур; чүнки яхшы да, пис дә бир олур. Зәһмәтә дүзкүн гиймәт верилмир. Инди исә һектар системинә кечирик. Йә'ни һәрәйә бир вә я ики һектар ер верәчәйик. Бах белә оlanda һәр кәсин иши көз габағында олар. Инди сәнин нечә һектар ерин вар?

—1,5 һектар.

—Һәр һектардан нечә сентнер памбыг верәчәк-сөн?

—100 сентнер.

—Бах бу сәнин ерин! Бу да ки, һагг-һесаб дәфтерин,—дейэ Етәр тахтаны көстәрди. Онлар исә күлүшдүләр.

—Һәлә гырмызы вә гара лөвһәмиз дә олачаг.

Һәр ахшам ишдән сонра кимин нә чүр ишләдийини орадан биләчәйик.

—Ай гыз, сиз бунунла мәни горхутмаг истәйир-синиз? Гара-гырмызы йох, лап бөйүк бир гәзет дә чыхардын. Һәр вәдә мәним адым лап башда олмаса дүняны дағыдарам. Сиз мәни нә һесаб әдирсиниз?

Гызлар Сәлми халаның чавабындан хошланыб ону даһа да һирсләндирмәк истәдиләр:

—Йох, бачармазсан.

—Нечә? Бачармарам? Бу ушаг-мушагларла бах.

Гызлар енә бәркдән күлүшдүләр.

Етәр онлары сакитләшдириб:

—Демәк һәр шей айдындыр,—деди.

Наһардан сонра гызларын бир дәстәси динчәл-мәк үчүн сөйүд ағачынын кәлкәсинә йығышды. Галанлары исә дүшәркәдә галды. Кәтмәнләри итиләйән брнгадир Мәчил сәс салмамаг үчүн бир гәдәр дә узага кетди. Һәлә наһарыны гуртармамыш гызлар исә онлары гуллуғ әдән Күлбаһар халая саташараг:

—О хорузгуйруг чайындан бир стакан сүз көрәк,—дедиләр.

Гары исә азачыг һирсләнәрәк:

—Бир аббасыны бәйәнмәйән, беш шаһы чыхар-дар,—деди.—Чох әдәрсиниз сизә һеч су да вермәрәм.

Кетдикчә сәс-күй азалды. Һәр шей сакитләшди. Бирдән һавабәйим Сәлми халая дөнүб:

—Көрәсөн бу саат Етәр һарададыр?—деди.

Сәлми хала хейли динмәди, сонра:

—Нечә йә'ни һарададыр? Куя ки, билмир. Ба-кыя чағырмадылармы?

—Бақыда олдуғуну билирәм әй, дейирәм йә'ни Бакынын һарасындадыр? Ону һаралара чағырдылар?

—Мөн нэ билим һаралары көзир? Көлөндө өзү һамысыны данышар.

—Көрөсөн һачан көлөчөк? Өлмөмишдән өтрү белә дарыхырам ки? Лап үрәинмин башы зоггулдайыр.

—Сәбр элэ, көлөр,—дейэ Сәлми хала она үрәк верди.

Һавабәйим сакитләшәрәк бир азча ятмаг истәди. Лакин көзүнэ юху кетмәди. Хәял ону Етәрин янына апарды...

О енә Сәлми халая нэ исә демәк истәди. Лакин онун ширин юхуя кетдийини көрүб динмәди:—«Гой ятсын, йорулуб»—деди. Өзү дэ көзләрини юмду...

Гарателин һай-күйү ону ятмага гоймады. Әлиндә гәзет тутан гыз о ян, бу яна гачыр, «тез олун, бурая йыгышын» дейрди. Бир аздан һамы онун башына топланды. Гарател әлиндәки «Азәрбайчан кәнчләри» гәзетини ачды. Илк сәһифәдә Етәрин ири бир шәкли чәкилмишди. О, әлиндәки қагыза баһараг чидди бир көркәмлә нэ исә данышырды. Һавабәйим өзүнү сахлая билмәйиб:

—Ай гыз, бура вер көрүм,—деди. Юхарыда Гарател гәзети охумага башлады. Етәр өз иши һаггында МК бүросунда һесабат верирди. О өз мангасынын нечә ишләдийини данышырды... О дейрди ки, биз өз сәһәмизин чөр-чөпүнү вә алаг отларынын галыгларыны тәмизләдик. Биринчи шумдан габаг һәр һектара 40 тон пейин вә ики тон мэдәни күбрә вердик. Сонра өз сәһәмизни енидән шумладыг. Котан 25—28 см дәринлиийнә бағланмышды. Шумлама заманы үзә чыхан алаг отларыны топлайыб яндырдыг. Феврал айында оранын суюну вермишик, мартда исә сәһәмиздә энинә вә узунуна дырмыглама иши апардыг. Өз ишимизи агрономик гайда үзрә даһа яхшы гурмаг үчүн агротехники дәрнәкдә иштирак этдик. Тохумун кейфийәтли олмасы үчүн әввәлчәдән бочка, кисә вә брезент һазырладыг. Чийиди формалинлә дәрманладыг сонра сәпдик. Сә-

пин заманы тохумун эйни дәринлиийә дүшмәсинә чалышдыг. Биткиләрин дибинә суперфосфат вә азотлу маддә вердик. Памбыг йыгымына индидән һазырлашырыг. Бу саат чоһчибли дөшлүкләр һазырламышыг. Сәһәмизин әтрафында хүсуси ешикләр дүзәлдирик. Төкүлән памбыглары орая йығамағыг. Памбыгы гурутмаг үчүн тәрәчәләр дүзәлтмишик.

Гарател бөйүк бир һавәслә Етәрин чыхышыны охуур, галанлары исә гулаг асырдылар. Нәһайәт о, мөгәләни гуртарды. Гәзет енә әлдән-әлә кәзди.

Сәлми хала үзүнү йоллашларына тутуб:

—Көрүн,—деди,—бизим ишимизлә нә гәдәр маргланырлар.

Сәлми хала, биз инди даһа артыг чалышмалы йыг. Етәр орада бизим адымыздан данышыб вә бизим әвәзимиздән дэ сөз вериб.

—Бәс нечә, инди бизи МК-да таныйырлар. Кәрәк сөзүмүзә әмәл әдәк.

Наһар фасиләси гуртарды.

Гызлар тохаларыны көтүрәрәк өз сәһәләринә кетдиләр. Енә дэ гызгын иш башланды. Гарател өз памбыгынын алағыны вурур вә тез-тез дэ өз-өзүнә:

—Көрөсөн бу күнү һеч унутмаг олармы?—дейрди.

Етәр алағыны вурдугу сонунчу чәркәни баша чыхдыгдан сонра әлини көзүнүн үстүнә гоһраг хейли өз сәһәсинә бахды. Чәркәләнмиш памбыг коллары бой-боя верәрәк даянымышды. Арабир әсэн ашам күләйи онлары далғаландырыр, санки үстүндәки торпагы чырпыб тәмизләмәк истәйирди. Сәһәрдән аләмә од сачан күнәш исә өз гызыл шәфәгләрини йығараг узагдакы дағлар дагына чәкилмишди.

Яваш-яваш ашам гаранлығынын чөкдүйүнү көрөн Етәр «вахтдыр» дейә кәтмәнини чийинә алараг аста-аста дүшәркәйә доғру аддымлады.

О, йол узуну еничә дарагланмаг истәйән колла-

ра бахыр, бә'зән дә әйлиб онларын ярагларынын диләриндәки торпагы йохлайырды. Һәр шей өз гайдасында иди. Оун додагларында фәрәп андыран, бир тәбәссүм ойнайыр вә көзләри күләрәк өз-өзүнә: — «Йох, мән вә'димә ялан чыхмаячагам, — дейрди.—Бечәрдийим памбығым мәним дилими кедәк эләмәз. Ахы мән онларын назыны чәкирәм». О снә әйиләрәк ири бир колун ярагларыны йохлады.

Артыг әл-аяг йығышмышды. Чөлләрдә ағаран назик чығырларла эвә гайыдан кәнчләр зарафатлашыр, арабир дә өзләриндән бир аз яшлы олуб сакит йол кедәнләрә саташырдылар.

Етәр бир даһа дөнүб бу күн алағыны вурдуғлары саһәйә бахды. Сонра исә:

— Кедәк,—дейә әтрафындакыларла мүрачият этди. Онлар дүшәркәдән араландылар.

— Ай гыз, бәс Гарател һаны?—дейә онлардан бир аз керидә галан Фатманисә сорушду.

Дәстә бир анлыға аяг сахлады. Һәмишә һамыдан габаг ишиңи гуртаран вә манганын ән кичийи олан Гарател нәдәнсә бу дәфә кечикирди.

— Әһ, она нә вар, шейтан кими бурдан батыб, ордан чыхыр. Ерийин кедәк, бу саат һарада олса кәлиб чыхачаг.

— Йох, Сәлми хала, о бош-бошуна ләнкимәз,— дейән Етәр дөнүб керн бахды.

Элә бу вахт Гарател гача-гача дәстәләринә яхынлашды.

— Бай, сәни атлар тәркинә кедәсән, тез кәл-сән?

— Ат нийә, машина нә кәлиб?

— Йохса сәнин дә үрәйиндән кечир?

Сәлми халанын Фатманисәйә атдығы бу сөз үмуми күлүшмәйә сәбәб олду. Анчаг Гарател даһа да пәрт олду.

— Сизин дә кефиниз кәлиб,—деди.

Онлар дәрһал сусдулар. Етәр онун тутгунлуғуну көрүб:

— Ай гыз, нә олуб?—деди.

— Памбығымда ширнәк вар.

Көзләмәдикләри бу хәбәрдән бир анлыға шашыран кими олан дәстә сакитчә даяныб бир-бириннн үзүнә бахды. Гарател исә мүгәссир адам кими башыны ашағы салыб динмәзчә даянмышды.

— Һарададыр? Бәс нә үчүн әввал хәбәр вермәдин? Тез ол кедәк көстәр,—дейә Етәр тәлашла суаллары яғдырмаға башлады.

— Элә индичә көрдүм. Алағы гуртарандан сонра коллара бахырдым, бир дә ири памбыг шахынын бүрүшдүйүнү көрдүм. Әйлиб бахдым. Ярагларын алтына хырдача гарышгалар дарашмышды. Буну көрән кими үрәйим дөйүндү.

— Ширнәк чохдурму?

— Йох, анчаг яйыла биләр.

— Зәһримарын һамысы истидән вә гураглыгдандыр.

Онлар Гарателин көстәрдийи ердә даяндылар. Етәр әйлиб алагаранлыгда диггәтлә ярагларла бахды. Ири памбыг колу бүрүшүб солурду. Оун гашлары чатылды. Бир анлыға фикрә кетди. Көзүнүн габағына бөйүмүш коллар, ачылмыш чичәкләр, ири гозалар, нәһайәт сачаг-сачаг олан памбыглар кәлди.

О бир даһа әлиндәки шаха бахды: — «Йох, һәр памбыг колу, һәр гоза, һәр чичәк бизә лазымдыр, онлары горумалыйыг, йохса әл ичиндә биабыр оллуғ»,—дейә дүшүнән Етәрин ядына Азәрбайчан ЛККИ МК бүросунун йығынчағында данышдығы сөзләр, комсомол ичласында вердийи вә'дләр, нәһайәт Сталин йолдаша язылан мәктүба гол чәкдийи күн ядына дүшдү:—«Һәр һектардан 100 сентнер памбыг верәчәйик, йолдаш Сталин».

О тәлашла аяға галхды.

—Нечә олурса-олсун хәстәлийн гаршысы алын-малыдыр!—деди.

—Дүзү, а бала, дәмири исти икән дөймәк ла-зымдыр. Азарын габагыны вахтында алмасаг, ан-дыра галмыш әмәйнмизи зай эдәр,—дейә Сәлми хала дилләнди.

—Сиз кетсәниз дә, мән бу кечә эвә кетмәйәчә-йәм. Тәкчә памбыгы дәрманлаячагам,—дейә Гарате-лин сәси титрәди.

«Манганын көрпәси» алландырдыглары гызын кәдәрләндийини көрән һавабәйим:

—А гыз, биз өлмәишик ки, сән тәк галырсаң,—деди.

Элә бу вахт гоншу «Искра» колхозунун көйлә-рә баш чәкән чинар ағачлары архасындан чыхан ай, әтрафа солгун бир ишыг сәпәләди. Ахшам күлә-йинин тәсирилә астадан тәрпәшән ағачлар, яхын-дан шырылты илә ахан арх сую, сонсуз памбыг чөлләри үзәриндәки гара пәрдәни көтүрдү.

Суд кими айдынлыг бир кечә башлады.

—Бу кечә памбыгы дәрманламамыш һеч бир ерә кетмәйәчәйик.

Етәр манга үзвләринин бир ағыздан дедийн бу сөзләрдән мәннун бир һалда күлүмсүндү:

—Яхшы,—деди.

Һавабәйим ведрәләри көтүрәрәк арха яхынлаш-ды. Яшыл отларын арасы илә сивишиб ахан су ас-та-аста шырылдайыр, сәмадакы сонсуз улдузлары айнатәк синәсиндә әкс этдирди. О, ведрәни сую саларкән әтрафа сәпәләнән су сычрантылары отла-рын үстә гонараг парылдады. Башга вахт олсайды о, бир аз даяныб сую тамаша эдәр, онун һәзин зүм-зүмәсинә гулаг асарды. Лакин иш ону көзләйирди. Етәр онун көмәйинә кәләрәк долу габлары архдан узаглашдырды. Бир аздан шырылты илә төкүлән су-лар бочканы доллурду.

Етәр сую кимйәви маддәләр төкдү, сонра да са-

буңла ону гарышдырды. Ири бочка көпүклү су илә долду.

Баягдан интизарла дәрманын һазыр олмасыны көзләмәкдә олан Гарател, дәрмансәпәни ирәли тут-ду. Етәр ону доллурдугдан сонра Гарателә көмәк этди. Дәрмансәпәни архасына алан гыз, ири алдым-ларла памбыг чәркәсинә яхынлашды, лүләи ачараг дәстәни тәрпәтди. Астадан тәрпәнән дәстәк һава тәз-йигини артырдыгча лүләкдән көпүклү су фышыл-даяраг памбыгын ярпагларына чиләнди. Гарател бир ушаг кими севинәрәк ирәлиләйир, узун памбыг чәркәсини архада бурахырды.

—Гарател, чох тәләсмә, ярпагын алтыны диггәт-лә дәрманла,—дейә Етәр ону хәбәрдар этди.

—Яхшы,—дейә чаваб верән Гарателин сәси күч-лә эшидилди.

Артыг о, чызы аяга чыхырды.

Баягдан онун архасынча бахан һавабәйим дәр-мансәпәни бочка яхынлашдырага:

—Мән кимин оғлундан, гызындан әксийәм, тез ол, доллур,—деди. Етәр күлүмсүнәрәк габы доллур-ду. һәмншә сарафат севән һавабәйим:

—Ай Сәлми хала, кәл көмәк элә, күчүм чат-мыр,—деди.

Сәлми хала она тәрс-тәрс бахыб:

—Кәләк кәлмә,—деди.—Нийә оғланлары көрән-дә су долу сәнәи бир әлли чийинә көтүрә билпр-сән, буну йох?

Һавабәйим дәрмансәпәни архасына галдырыб гайышы голтуғунун алтына кеччириб, сонра да ас-тадан:

—Ай Сәлми хала, дейәсән сәнәк мәсәләси өз ба-шына чох кәлиб,—деди.

—Сәсини кәс, шейтан!

Һавабәйим күләрәк оялагчан араланды.

Манга бүтүн кечә беләчә ишләди вә анчаг сә-

Һәрә яхын, кәндә хорузлар сәс-сәсә вериб банлады-
ғы, эркән оянымыш адамларын сәс-күйүндәки нара-
натлыгдан һүрүшән итләрин сәси кәнди бүрүдүйү за-
ман ишләрини гуртардылар.

Етәр бу һадисәдән сонра сакит ола билмәди. Аг-
ротехники дәрнәкдә кечдикләри дәрсләри бир даһа
ядына салды. Памбығы бечәрмәк үчүн лазым олан
мәсәләләри, чүрбәчүр хәстәликләри еңидән зейнин-
дән кечирди. Өз сәһәсиндә агрономик тәдбирләрин
нечә һәятә кечирилдийини бир даһа йохлады. О өз
сәһәсинин ғырағыны, архын кәнарыны кәзди. Орала-
кы отлар енә баш галдырараг галынлашмышды. Бу
һәм һаваны истиләдир, һәм дә чүрбәчүр хәстәлик-
ләр төрәдирди.

Етәрин бу гәдәр диггәт вә тәлашла архын кәна-
рында кәздийини көрән бригадир Мәчид она яхын-
лашды. Етәр ағзыны ачмадан мәсәләнин нә ердә ол-
дуғуну баша дүшүб еничә дән дүшмүш саггалыны
гашыды.

—Яхшы, ғызым, бу күн бүтүн отлары бичәрәм,—
деди вә ондан узаглашды. Элә бу вахт бир дәстә
гара халлы кәпәнәк һавая галхды. Етәр онлара диг-
гәтлә бахыб:

—Совка кәпәнәкләридир,—дейә өз-өзүнә пы-
чылдады.

—Йох, от чалынмалы кәпәнәкләр мәнв әдилмә-
лидир. Ахы агроном дәрәсдә һәмишә дейәрди ки, бу
кәпәнәкләр совка төрәдир. Совка исә памбыға чох
зәрәр вурур.

Етәр 7 һектарлыг памбыг сәһәсинин бир төрә-
фини еничә кәзмишди ки, Мәчид киши енидән кө-
рүндү. О, әлиндәки кәрәнтинин сапыны ерә сөйкә-
ди. Тоггасына кечирдийи бүлөвү чыхарыб кәрәнти-
ни итиләди вә оту чалмага башлады. О, кәрәнтини
һәрләдикчә ота тохунан метал аһәнкдар бир сәслә
чинкилдәйир—отлар ерә сәпәләнирди.

Етәр буна бахараг бир төрәфдән севинир, дикәр

төрәфдән исә нараһат олурду. От бичилдикчә хал-
лы кәпәнәкләр һавая галхырды.

—Ахы онлары нечә мәнв әтмәли?

Етәр бир хейли дүшүндү, нәһайәт ахшам мәсә-
ләни колхоз сәдринә, партия тәшкилатчысына де-
мәйи гәрара алды.

О, сакит ола билмирди.

Һәр күн әзийәтини чәкиб бөйүтдүйү памбығын
әтрафинда учушан кәпәнәкләри көрдүкчә һирсин-
дән дишләри килидләширди. «Ахы булар һарадан
төрәди?» — өз-өзүндән сорушурду. Гол-һанад ач-
мыш памбыг шахлары исә көмәк истәйирмиш ки-
ми боюнларыны бүкүрдү. Онлар бу һалда о гәдәр
көзәл вә мәррибан идиләр ки, Етәр истәр-истәмәз
әйилиб онларын ярпағыны охшайыр, чичәкләрини,
дарағыны йохлайырды. Памбыг коллары яваш-
яваш гозаланырды. Етәр онлара бахдыгча көрпә-
сини һасилә етирән бир ана кими фәрәһләнирди. Не-
чә дә севинмәйәйди? Нечә айдан бәри кечә-күндүз
әлләшиб мәнсул етирмишди. Көз ишләдикчә узанан
чәркәләр күл кими тәр-тәмиз иди. Узун шырымла-
рын арасында, шахларын дибиндә бир дәнә дә от
йох иди. Һәр шей өз гайдасында иди. Култивасия
чокилмиш, кәтмәнләмә апарылмыш, һаваларын и-
сти олмасына бахмаяраг сәһә вахтында суварыл-
мышды. Демәк олар ки, ән чәтин вахтлар өтүб кеч-
мишди. Инди памбығын һасилә етишдийи бир вахт-
да совка башламаг истәйирди. Бах буна көрә дә
Етәр һәр дәфә кәпәнәкләри көрдүкчә һирсләнир вә
дишләрини сыхараг: — «Мәрдимазары ахтармагла
дейил ки, кәрәк өзү раст кәлсин»—дейирди. Совка
илә мүбаризә үчүн она яхшы көмәк әдирдиләр.

Колхозун үмуми ичласында бу мәсәлә мұзакирә
олунаркән мұәллимләр вә тәләбәләр она сәс вер-
мишдиләр. О күндән сонра тәләбәләр онлардан да
габаг тарлая кәләрәк совка тохумуну топлайыр,
учан кәпәнәкләри тутурдулар. Етәр тез-тез онлара
баш чәкирди.

Узун бир агачын учуна тор тутмуш ушаглар арх бою гачыр, учан көпөнөклери говурдулар. Тез-тез дэ бир-бирлэрини сөслэйирдилэр:

—Мэн 12 көпөнөк тутмушам, сэн нечэ?

—Мэн исэ 15-ни тутмушам.

—Яхшы, чох өйүнмэ, ахшама кими сэндэн ики гат артыг тутмасам адымы дэйишэрэм.

Онлар енэ дэ дэстэ илэ учан көпөнөклэрин ардынча гачырдылар. Етэр онлара бахдыгча севинирди. Лакин бу аз иди. О, ушагларын нечэ эзыййэт чөкдийини, һэр көпөнөйни далынча нечэ гачдыгыларыны көрдүкчэ:—«Йох, бу аздыр, башга чарэ дэ дүшүнмөк лазымдыр»—дейирди. Доғрудан дэ башга чарэ ахтармаг лазым иди. Бу фикир Етэри тэрк өтмирди. Сон күнлэр о, ялынз бу һагда дүшүнүр, дэрдэ чарэ ахтарырды. Бу күн дэ о, анчаг бу һагда дүшүнүрдү.

Һава чох исти иди. Ичэридэ нэфэс алмаг олмурду. Етэр сүфрэни йыгышдырдыгдан сонра пәнчэрэлэри ачды. Байырдакы исти күлөк ичэри дахил олды. О, ушагларына ер салды, онлары союндуруб раһатладыгдан сонра енэ отуруб нэ исэ фикирләшлиди.

Масанын үстүндөки ишыг яныр, этрафына пэрванэлэр топланырды. Онлар кетдикчэ чохальыр ва аз галырды ишыгың габагыны кэссин. Етэр гейри-ихтияри олараг шам этрафында фырланан пэрванэлэрэ бахды. Онлар өзүнү ода чырпыр вэ бэзэн дэ янырдылар. Бирдэн ири бир көпөнөк өзүнү чыраг шүшэсинэ вурду. Сонра масанын үстүндэ су илэ долу нэлбөкинни ичинэ дүшдү.

Етэр бирдэн-бирэ аяга галхды.

Бир анлыга нэ эдэчэйини билмирмиш кими отагда һэрлэнди. Сонра күлэ кими гапыя чумду. Онун белэ талашла байыра чыхмасыны көрэн Муса:

—Етэр, һара келирсэн?—деди.

Лакин Етэр онун суалыны эшитмэди.

О эввэлчэ Гаратели тапыб ону гызларын далынча көндәрди. Өзү дэ Сөлми халанын янына кедиб ону юхудан оятды. Бир аздан гызлар топлашдылар. Һамы тэаччүблэ сусур, Етэрин нэ дейчэйини көзләйирди. Һэтта гызлардан бири зарафатла:

—Ай Етэр, ширин юхуну бизэ нийэ һарам эдирсэн,—деди. Лакин Етэр бу дэфэ онун зарафатына чаваб вермэди. Әксинэ, сифэти чидди бир көркөм алды. Һамы енидэн сусду.

—Гызлар! Саһаһа кими адама ики эл чырагы вэ ведрэ һазырлайын.

Онлар Етэрин дедийн сөздэн һеч нэ анлая билмэдилэр. Һэтта һавабэйим юхулу көзлэрини овушдуруб:

—Ай гыз, нэ дейирсэн, мэн һеч нэ баша дүшмүрэм?—деди.

—Дейирэм ки, адама ики чыраг вэ ведрэ һазырлайын.

Гызлардан ким исэ күлдү.

—Ай Етэр бачы, ахы онлар бизим нэйимизэ лазымдыр?—дейэ Гарател диллэнди.

—Саһаһ билэрсэн,—дейэ Етэр она чаваб верди.

Енэ һамы сусду. Онлар чийинлэрини чөкэрәк тэаччүблэ бир-бирлэринин үзүнэ бахдылар. Гызларын тэшвишдэ олдуғуну көрэн Сөлми хала сөзэ гарышды:

—Бөйүк нэ десэ кичик она гулаг асар. Сизэ нэ дейирлэр ону эдин,—деди. Сонра да дөнүб Етэрэ бахды. Онун көзлэриндәки суалы дуян Етэр:

—Сөлми хала, мэн элэ шей фикирләнмишәм ки, һамыны тэаччүбэ салачаг. Анчаг ону инди сизэ демэйчэйәм. Бәлкэ һеч дүз чыхмаячаг,—деди.

—Яхшы, сэн дейән олсун,—дейэ Сөлми хала диллэнди.

Онлар дағылдылар. Сәһэр тездэн исэ һәр кэс өз чырагыны вэ ведрэсини кәтирди.

Етэр ахшама гэдэр онлара һеч нэ демэди.

Гаранлыг гарышандан сонра Етәр гызлары сәсләйиб башына топлады.

—Бир аз да көзләйәк, гой һамы кетсин,—деди.

Онлар хейли көзләдиләр. Чөмләрден сәс-күй кәсилди. Агачларын будаглары арасында чивилдешән гушлар белә сусдулар. Гаранлыг бир яй ахшамы өз көлкәсини әтрафа яйды.

Етәр чырагын бирини көтүрдү, сонра Гарателә дөнүб, бир ведрә су кәтирмәсини хәиш этди.

Онлар памбыгын кәнарында даяндылар. Етәр бош бир ведрәни агзы үстә чевириб чырагы онун үстүнә гойду вә яндырды. Сонра да су илә долу ведрәни чырагын анына гойду.

—Инди бир аз керн чәкилин, көрәк нә олур,—деди.

Онлар сакитчә кәнара чәкилиб сусдулар. Етәрн үрәйн арамсыз олараг чырпынды. Арадан хейли кечди. Чырагын әтрафында чүчүләр топлашмаға башладылар. Етәр севинч гарышыгылы бир тәлашла:

—Көрүрсүнүзмү?—деди.

Арадан бир аз да кечди.

Чырагын әтрафында халлы кәпәнәкләр көрүнмәйә башладылар. Онларын бири өзүнү чыраға чырпыб сонра да ведрәнин ичинә дүшдү.

—Мән дейән кими олачаг,—дейә Етәр севинчлә гышгырды. Сонра да,—гызлар,—деди,—мән дүнән эвдә шамын ишыгында янан пәрванәләри көрәндә аглыма кәлди ки, совка кәпәнәкләрини дә белә яндырмаг олар. Инди дейәсән элә дә олду. Вах һәлә һеч кәсә демәйин. Бу кечә чырагы янылы гояг, сабаһ кәлиб йохларыг. Әкәр кәпәнәкләр гырылыбса онда һамыя дейәр вә бундан кениш сурәтдә истифадә эләрик!—деди.

—Гызым, мән һәлә сәнин кими кәләкбаз көрмәмишәм,—дейә Сәлми хала дилләнди. Онлар аяға галдылар.

Һәр кәс өз чырагыны яндырыб сәһәсинин ичәрининә гойду. Сонра да яваш-яваш эвә догру аддымладылар. Кәндин кирәчәйиндә даяндылар. Дөнүб керн бахдылар. Узагда янан чыраглар илк улдузлар кими сайрышырдылар.

Етәри илк дәфә снә Гарател гаршылады. О, элиндәки ведрәни көстәрәрәк:

—Һамысы гырылыб,—деди. —Чырагын янында янанлар да вар.

—Догруданмы?—дейә Етәр ирәли чумду. О эвәлчәк Гарателин сәһәсиндәки чыраглары, сонра да о бириләрини йохлады. Һәр шей онун дүшүндүбү кими олмушду.

Етәр дәриндән нәфәс алараг күлүмсүндү. Сонра да ушаг кими йолдашларынын бойуну гучаглайыб өпмәйә башлады.

—Инди һамыя дейә биләрик,—деди.—Гой тәпирүбәмиз кениш яйылсын.

—Етәр бачы, Сәнүбәркилә дә дейәчәйикми?—дейә Гарател дилләнди. Етәр онун суалынын мәнасыны о гәдәр дә баша дүшә билмәди.

—Дейәндә нә олар, Гарател?

—Ахы онун мангасы бизимлә ярышыр.

Етәр бир аз сусараг Гарателә бахды. Көзләринин габагына Сәнүбәри кәтирди. О да кәндин габагчылы вә кәнч колхозчуларындан иди. О да йүксәк мәһсул уғрунда вурушурду. Онун да чәмиси 7 һектар памбыг сәһәси вар иди. Етәр һәр һектардан 100 сентнер памбыг вермәйи өһдәсинә көтүрүб башгаларыны ярыша чагыранда илк дәфә онун сәсинә сәс верән вә бу ярыша гошулан Котялова Сәнүбәр олду. О. Сталин йолдаша мәктуб язанда һәр һектардан 95 сентнер памбыг верәчәйини сөйләди. Онлар ярышырдылар. Һәр ахшам ишдән сонра Етәр идәрәдә өз ишинин һесабыны верәркән Сәнүбәрин ишилә ма-

рагланларды. Саймазяна онун вурдуғу алағын һесабыны өйрөнәрди. Сәнубәр дә элэ иди. Һәтта о, биринчи дәфә Етәрин памбығына бахмаға келәндә ондан бәзи шейләр сорушмуш, өзләринин көрдүкләри ишдән дә данышмышды.

Онлар һәлә ушағлыгдан мәктәбдә охудуглары замандан дост идиләр. Инди дә элэ дейилми? Адам ярыша кирәндә бир-биринә пахыллыг этмир ки? Әкәр ярыш пахыллыг олса иди, онун район комсомол комитәсиндә мәрузәсини гоймаздылар ки? Онун нә чүр ишләдийини сорушуб һамыя демәздиләр ки? Яхуд да ону «Гызыл Орду», «Искра», «Шаумян» колхозларына апарыб Һәсәнова Гарател, Мәмәдова Фатма, Шүкүрова Тәзәкүл, Байрамова Соһа киһи габагчыл мангабашчыларынын ишилә таныш этмәздиләр. Етәр онларла көрүшдүкдән сонра аз шей өйрәнмәмишди. Бизим өлкәнин һәр ериндә белә дейилми? Кечән ил Өзбәкстан колхозчулары Бәсти Бағырованын, Шамаманын ишилә таныш олмадылармы? Яхуд да бизим колхозчулар онларын ишләрилә таныш олмадылармы?

Бу ил дә памбыгчылар Бақы нефтчиәрилә ярышыр. Бу яхынларда габагчыл нефтчиләр бизим района кәлмәмишдиләрми? Онлар бизә нечә ишләдикләриндән данышдығы киһи биздән дә бәзи шейләр өйрәнмәмишдиләрми? Һәтта бу яхынларда Румыния кәндиләри дә бизә гонаг кәлиб ишимизлә таныш олмадылармы? Биз ярышда рәгибләр киһи вурушмуруг. Сәнубәр дә элэ дейилми?—дейә дүшүнән Етәр әлини Гарателин чийинә гойду.

—Йох, Гарател, биз сәнин дүшүндүйүн киһи эдә билмәрик. Бизим памбығы совка тәләф әтдийн киһи Сәнубәрин дә памбығыны корлайыр. Бу хәстәлик тәк бизим колхозда, бизим районда дейил. О һәр ердә вар. Онунла һәр ердә вурушурлар. Ким яхшы үсул тапырса ондан һәр ердә истифадә эдиләр. Йохса ону кизләмәйин нә мәнәһәсы вар? Гоһаг о

адамдыр ки, ени бир үсул тапыр, һамы ондан истифадә эдир.

—Яхшы, ай Етәр бачы, сән дейән киһи олсу. Онда Сәнубәр бизи етәр ахы.

—Әкәр яхшы ишләсәк етә билмәз.

Гарател бир аз фикрә кетди. Сонра фикирли-фикирли:

—Дүздүр, пахыллыг пис шейдир. Нә олар, гой онлар да сөзләринә доғру чыхсыллар,—деди.

—Бах белә,—дейә Сәлми хала сөһбәтә екун вурду.

Бәзән ики алим, ики конструктор, ики мütәфәккир бир-бириндән хәбәрсиз олараг мүйәйән мәсәлә һаггында эйни гәрара кәлирләр. Онларын чыхардығы нәтичәләрин охшарлығы өзләрини белә тәәччүбә салыр. Етәр дә өз фикрини колхоз ичләсында дейәркән белә бир гәрибәлийә раст кәлди. Онун фикрини бәйәндиләр. Һәтта буна бир чоһлары тәәччүб дә әтди. Эйни заманда бу һагда башгаларынын да тәчрүбәләри олдуғуну сөйләдиләр. Етәр, колхоз сәдриндән: «Әшитдийимә көрә Газах районунда да буна охшар бир үсулдан истифадә эдиләр» сөзләрини ишдәндә чоһ тәәччүбләнди. Өз-өзүнә: «Бу нечә ола биләр?»—деди. Лакин бурада чәтнн бир мәсәлә йох иди. Һәр шейн һәлл эдән мәсәд бирлийн иди. Мүхтәлиф йолларла да олса эйни бир һәдәфә доғру атылан аддымлар мүйәйән бир нөгтәдә бирләшмәлидир.

Етәр бунлары хейли фикирләшдикдән сонра айдын тәсәввүр эдә билди.

Онун тәшәббүсүнү алғышладылар. Ону даһа да мүкәммәлләшдирдиләр. О күндән сонра һәр ахшам Һәзи Асланов колхозунун памбыг тарлаларында яһан шамлар бир-биринә көз гырпмаға башлады.

Бир сәһәр чагы кәндин ортасындан кечән кеңиш күчә илә 4—5 нәфәр аста-апта прәлилейирди. Күн еңичә баш галдырага үфүгдән бойланырды. Һава-ның исти олачагы көзләнилирди.

Онлар идарәнин габагында даяндылар. Күнәш шуаларынын илк нуруна гәрг олан зәрли һейкәләр, кайната ишыг сачан бир маяк кими янырды. Даһи Ленин әлилә гаршыдакы узаг үфүгләри көстәри, Сталин йолдаш исе онун ишарәсиндәки һикмәти дуяраг, сакитчә тәбәссүм эдирди. Гоча бир киши һейкәлләрин әтрафында тәзәчә салынмыш бағчаны сулайырды. Ердән баш галдыран күлләр, чичәкләр күмүшү тозчулар шәклиндә үзәрләринә сәңилмиш суда чимләре, назлы бир кәлин кими өзүнә сығал вериб күлүмсүнүрдү.

Күчәнин ортасында гырмызы улдуз вә нахышларла бәзәнмиш һүндүр бир кечид дурурдү.

Йолчулардан бири әлилә ону көстәрәрек:

—Көзәл кечиддир,—деди.

—Май байрамындан ядикардыр,—дейә Етәр сөһбәтә башлады.—Байрам күнү кечиди бәзәйирләр, кәндин чаванлары ат чапараг онун алтындан кечирләр. Онлар енә йолларына давам этдиләр.

Күчәнин һәр ики тәрәфиндән бағлар салынмышды. Ағачларын будагы өз мәһсулунын ағырлыгына таб кәтирә билмәйиб ерә гәдәр әйилмишди.

Йолчулар кәндин гуртарачагында даяндылар.

Көз ишләдикчә узанан памбыг чөлләри астадан эсән күләйин тә'сирилә дәниз ләпәләри кими далғаланырды. Узагда агаран әйрим-үйрүм йоллардан башга һәр ер яшыл дон кейинмишди. Гоншу колхоздан кәлән гонаг әлилә йолларын кәнарында еңичә яшыллашан ағачлары көстәрәрек:

—Көрүнүр бу ағачлары бу ил басдырмысыныз? —деди.

—Бәли, өзүнүз билирсиниз ки, бизим кәнд Кәсәмәндән көчүб. Биз кәләндә буралар бош сәһрәлар иди. Инди исе көрдүйүнүз кимидир. Яшыллыг кәндин бәзәйидир. О, әлилә «Искра» колхозунун янындан өтүб кечән йолун кәнарындакы сөйүд ағачларыны, сонра да памбыглары суламаг үчүн чәкилән архын кәнары бою чәркәләнен коллары көстәрди:

—Бунларын һамысыны тәзәчә басдырмышыг. Бир-ики илдән сонра буралар лап көзәл олачак.

Етәр гонаглары кичик чыгырларла өз сәһәсинә доғру апарды. Памбыг коллары артыг гозаланмышды. Кәмәр ериндән юхары дуран памбыг коллары гозаларын ағырлығындан эзаб чәкирмиш кими, ел дөйдикчә ағыр-ағыр тәрпәнирди. Арабир көзә чарпан сары вә ачыг гырмызы рәнкли памбыг чичәкләри инсанын көзүнү охшайырды. Онлар кәнардан баханда маһир вә зәриф әлләрин бөйүк бир мәһәббәтлә тохудуғу учу сачаглы кәбәнин үзәриндәки әлван нахышлары хатырладырды.

Гонаглар памбыг гозаларына төкмәмәк үчүн чәркәләрин арасы илә әһтиятла һәркәт эдир, арабир дә даянараг шахлара бахырдылар. Гонаглардан яшыл һашийәли ағ калағайылы бир гыз ири бир шахын янында даянды. Сонра да диз чөкәрәк гозалары санамаға башлады. Әтрафдакылар бөйүк бир марағла ону өһәтә этдиләр. Гыз һесабы гуртардыгдан сонра:

— 181 гоза,—дейә тәәччүб эдирмиш кими өз-өзүнә пычылдаяраг йолдашларына бахды. Онун көзләриндәки һейран галнамы һамы айдынча көрдү. О аяға галхараг гаршысында узанмыш сәһәйә бахды. Көзләрини гыяраг чәркәләрин сонуну ахтарды. Дейәсэн о нә исе һесабламаг истәйирди.

—Йох, әмәлли-башлы бир һесабдар бир ай шоткасы илә бурада отурса да һеч нә эдә билмәз.

—Ахы сән нә һесаблейырсан?—дейә ким исә дилләнди.

Гыз өз һәрәкәтләриндән бир аз ұтанмыш кими олдуса да сонра сөзүнә давам этди:

—Мән һәр һектарда нечә колун олмасыны һесабламаг, сонра да гозаларын үмуми сайыны билмәк истәйирәм.

—Онда кәрәк бурада екә бир дәфәтәрхана ачасан ки?—дейә гонагларын арасгалы олан яшлы бир киши дилләнди. Үмуми бир күлүшмә әтрафа яйылды. Яшыл һашийәли ағ калагайы өртмүш гыз бир аз пәрт олдуса да үстүнү вурмады, бир аз суслугдан сонра:

—Етәр бачы,—деди,—ахы нә чүр эдирсиниз ки, сизин памбыг бу гәдәр яхшы олур?

Етәр азачыг күлүмсүндү. Сонра да тәвазәкар кәзләрини кәнч гызын үзүнә зилләди.

—Бурада чәтин бир шей йохдур. Һәр шейдән өввәл памбыгын назыны чөкмәк лазымдыр. Бу ер һәлә ноябр айында шумланмышды. Сонра бир дәфә декабрда шумланыб. Ерин гүввәли олмасы үчүн һәр һектара 40 араба пейин төкдүрмүшәм. Бунлардан башга азотлу күбрә дә сәндирмишәм. Сонра дә өзүнүз билдийиниз кимнү вахтында кәтмәнләмә апармышыг. Бир сөзлә, һәр иши өз вахтында көрмүшүк.

Онлар кәзә-кәзә дүшәркәйә яхынлашдылар. Кәрпичдән тикилмиш отагын әтрафы сәлигә илә тәмизләнмишди. Ичәридә маса гоюлмуш, масанын үстүнә исә мүхтәлиф китаблар дүзүлмүшдү. Дивардан, гырмызы парча үзәриндә язылмыш шүарлар япышдырылмышды. Байырда исә гырмызы вә гара ләвһә дурурду.

Онлар бурада хейли даяндылар.
—Етәр бачы, бәс манга үзвләрин һаны?—дейә баягкә гыз дилләнди.

Етәр:

—Кедәк сизи таныш әдим,—дейә онлара мұрачигә этди. Дәстә колларын башыны вуран Гарателә яхынлашды. Сонра исә Фатманнсә вә һавабәйимлә көрүшдү. Онлар ахырда Сәлми халанын сәһәсинә яхынлашдылар. Сәлми хала онлары хош үзлә гаршылады. Элә бу вахт йолу тозлайыб кәлән машын тарланын кәнарында даянды. Район партия комитәсинин үчүнчү катиби Шәрифов машындан дүшәрәк онлара яхынлашды. һамы илә көрүшдүкдән сонра:

—Ай Сәлми хала, енә бу кәзәлләри башына йыгыб нә гиямәт эдирсән?—деди.

Сәлми халанын зарафатчыл олдуғуну билдикләриндән марагланараг онун нә дейәчәйини кәзләдиләр.

О исә ағыр-ағыр:

«Эләми даш дашы

Кәрпич дашы, даш дашы,

Чиркинлә плов ейинчә

Кәзәллә даш дашы»—деди.

Сәлми халанын бу чавабы әтрафдакыларын гагылты илә күлүшмәләринә сәбәб олду. Онлар тарланын кәнарындакы сөйүд ағачынын кәлкәсиндә даяндылар. Кәзләр бой-бой вериб даянмыш коллара диклиди.

—Элә билирәм ки, белә памбыгын һәр һектарындан 100 сентнер мәнсул кәтүрмәк олар,—дейә Шәрифов суал верирмиш кими гызлара бахды. Онлар:

—Мүтләг, — дейә астадан, лакин гәт'ийәтлә чаваб вердиләр.

Етәрин кәзләри гаршысында галаг-галаг йығылмыш памбыг лайлары вә Афстафая доғру узанан йоллар чанланды...

Онун памбыгы илә йүкләнмиш машынар йоллары тозлаяраг учур, сонра да яхындакы дөнкәдән бурулуб йох олурду...

Гәзәтләр памбыг топланышы һаггында күндәлик

мә'луматы верир. Йолдаш Сталин һәр күн онлары охуор. Сонра да күлүмсүнәрәк санки Етәрә бахыр...

Хәял ону чох узаглара апарды. Бирдән Етәрә элә кәлди ки, һамы, о чүмлэдән йолдаш Сталин дә: —Етәр, вердийн вә'ди еринә етирәчәксәнми?—дейир.

О, хәялдан айрылараг гаршысындакы памбыг колларына, сайсыз-һесабсыз гозалара бахды:

— Мүтлэг, йолдаш Сталин, мүтлэг, сөзүмә әмәл әдиб, һәр һектардан 100 сентнер памбыг верәчәйәм, —дейә өз-өзүнә пычылдады.

Редактору: М. Вәлиев

Чапа имзәланмыш 14/Х-1949 ил. Чап листи 2,25. Нәшрийят листи 1,85. ФГ16167. Сифариш № 897. Тиражы 10.000.

Азәрбайҗан ССР НС янында Полиграфия Сәнаен, Нәшрийят вә Китаб Сатышы Ишләри Идарәсиния „Гызыл Шарг“ мөтбәәси. Баки, һәзи Асламов күчәси, 89.

И. ШИХЛИ
ЕТЕР АСЛАНОВА

(на азербайджанском языке)

Азербайджанское
Издательство Детской и Юношеской Литературы
Баку—1949